

Література

1. Данилишин Б. М. Природно-екологічний потенціал в стратегії сталого розвитку України / Б. М. Данилишин // *Наука та наукознавство*. – 2006. – № 3. – С. 94–100.
2. Сабадаш В. В. Інституційні аспекти врегулювання екологічних конфліктів (регіональний і міжнародний рівні) / В. В. Сабадаш // *Механізм регулювання економіки*. – 2008. – № 1. – С. 68–77.
3. Чухно А. Ставка на застарілий уклад [Електронний ресурс] / Анатолій Чухно // *День*. – № 12. – 27.01.2004. – Режим доступу до журн.: <http://www.day.kiev.ua/25429>.
4. Сабадаш В. В. Тенденції сучасної ресурсної політики у забезпеченні еколого-економічної безпеки / В. В. Сабадаш // *Механізм регулювання економіки*. – 2007. – № 2. – С. 50–59.
5. *Understanding Environment, Conflict and Cooperation: United Nations Environment Programme and Woodrow Wilson International Center for Scholars*. – 2004. – 53 p.
6. *Водні ресурси на рубежі XXI ст.: проблеми раціонального використання, охорони та відтворення* / [за ред. академіка УЕАН, д.е.н., професора М. А. Хвесика]. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 564 с.
7. Сабадаш В. В. Конфліктогенність водних ресурсів як загроза виникнення екологічних конфліктів / В. В. Сабадаш // *Механізм регулювання економіки*. – 2008. – № 2. – С. 24–31.
8. Carius A. *Water, conflict, and cooperation* / Carius A. Geoffrey D. Dabelko, Aaron T. W. // *Environmental change and Security Program Report*. – 2004. – № 10. – P. 60–66.
9. Aaron T. W. *Managing water conflict and Cooperation* / T. W. Aaron, A. Kramer, A. Carius, D. G. Dabelko // *In Worldwatch Institute (Ed.), State of the world 2005: Redefining global security*. – Washington, DC: Worldwatch Institute, 2005. – P. 80–99.
10. Сабадаш В. В. Типологія екологічних конфліктів / В. В. Сабадаш // *Механізм регулювання економіки*. – 2007. – № 1. – С. 22–34.
11. Андрейцев В. І. *Екологічне право: курс лекцій: навч. посіб. для юрид. фак. вузів* / В. І. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. – С. 66–86.

УДК 332.142.6

А. В. ЧЕРНЯХІВСЬКА**Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України****ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ
ДО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

У статті проведений онтологічний аналіз теоретико-методологічних підходів до регіонального розвитку. Обґрунтовано, що перегляд сучасних підходів до регіональної політики на основі її екологізації та переорієнтації на новітні технологічні та управлінські досягнення повинні стимулювати створення нової теорії розвитку та розміщення продуктивних сил.

Ключові слова: стратегічна оцінка, регіон, просторовий розвиток, кумулятивні ефекти.

В статье представлены результаты онтологического анализа теоретико-методологических подходов к региональному развитию. Обосновано, что пересмотр современных подходов к региональной политике на основе экологизации и переориентации на новейшие достижения в сфере технологий и управления будут стимулировать создание новой теории развития и размещения производительных сил.

Ключевые слова: стратегическая оценка, регион, пространственное развитие, кумулятивные эффекты.

The results of ontological analysis theoretical and methodological approaches to regional development are represented. Proved that revision of rationalistic theory based on ecologization and up-to-date technologies and management tools lead to creation of brand-new theory of productive forces studies and rationalistic.

Key words: strategic assessment, region, spatial development, cumulative effects.

Сучасний етап розвитку суспільства ставить перед людством нові виклики та надає можливості для розв'язання проблем. Найбільш характерною ознакою нового тисячоліття стає системність бачення проблем та комплексність шляхів їх вирішення. Наразі не можна виокремити суто економічні, соціальні, екологічні проблеми та конфлікти – усі вони взаємопов'язані та взаємозалежні. Теорії про коеволюцію людини та природи, ноосферу В. Вернадського, Т. де Шардена, М. Мойсеєва знаходять своє нове відображення в сучасних реаліях, причинно-наслідкових зв'язках минулої та сучасної діяльності людини, появи нових технологій, зміні систем виробництва та споживання тощо. Відбувається поєднання (коеволюція) передумов (технологічних, ментальних, політичних та ін.) та наслідків (економічних, техногенних, природних тощо) розвитку. Особливої актуальності набувають дослідження на стику наук, проблем, галузей знань або сфер застосування, а найбільш ефективними виявляються механізми та інструменти, що за змістом є комплексними об'єднуючими.

Зазначене обумовило необхідність удосконалення теоретико-методологічних підходів до формування регіональної політики на основі останніх наукових досягнень і тенденцій. Вихідною умовою дослідження є стале прагнення України гармонізувати практику управління з європейською, яка також перебуває в стадії трансформації.

Згідно з логікою роботи, дослідження підходів до регіонального розвитку повинно базуватися на визначенні його об'єкта та суб'єкта. В нашому випадку об'єктом є процес формування та реалізації регіональної політики, а суб'єктом – людина, зацікавлені сторони та організації, на яких спрямована регіональна політика.

Розв'язання поставлених завдань потребує розуміння сутності регіонального розвитку та регіональної політики. Водночас регіональна політика, як явище, вимагає розуміння та визначення базових понять – політика, регіональний розвиток, регіональна система тощо.

Попри те, що економіка та управління регіоном є відносно молодого наукою, регіональні дослідження мають давні традиції, що продовжують активно розвиватися і зараз. Окремі дослідники вважають, що сучасна регіональна економіка як самостійна наукова дисципліна походить від робіт У. Алонсо, А. Вебера, В. Кристаллера, В. Лаундхардта, А. Льоша, І. Тюнена та інших.

Серед визнаних радянських учених-регіоналістів слід виділити М. Барановського та М. Колосовського: першого вважають основоположником економічної географії СРСР; другий у середині 40-х років розробив основи теорії територіально-виробничих комплексів. Зокрема, М. Колосовський запропонував концепцію енерговиробничих циклів – закономірних ланцюгів

виробництв, що мають взаємозв'язок виробничих процесів і спільність енергетичної й сировинної бази. Теорія циклів набула розвитку набула в працях М. Шаригіна [1] та ін. Зауважимо, що М. Колосовський виділив вісім таких енерговиробничих циклів, а зараз з урахуванням технологічного поступу їх нараховують шістнадцять.

Проблеми економіки й керування регіоном вивчали також Е. Алаєв, П. Алампієв, В. Кістанов, Є. Пробст, Н. Некрасов, С. Струмлілін та ін. Серед сучасних білоруських та російських економістів, що розвивають теорію регіонального управління, необхідно виділити Б. Бабурина, А. Богдановича, Ю. Гладкого, А. Гранберга, Ю. Мазурова, М. Степаннова, В. Фатеева, А. Хрущова та інших.

В Україні проблематику регіонального розвитку досліджують фахівці львівської, київської, одеської регіоналістики тощо.

Загальнодержавним питанням регіональної політики присвячено праці О. Амоші, З. Варналія, В. Гейця, А. Гальчинського, М. Долішнього, М. Козоріза, С. Романюка, І. Студеннікова, М. Чумаченка.

Проблематику сталого регіонального розвитку розвивають Б. Букринський, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, С. Харічков, Є. Хлобистов та інші науковці.

Особливості регіонального розвитку у транскордонному контексті досліджувались В. Степановим, Н. Мікулою, М. Шепелєвим, Ю. Шолох та іншими.

Прикладні аспекти регіонального розвитку розкриті у працях багатьох учених, зокрема: П. Беленького, Є. Бойко, В. Кравціва, І. Лукінов, В. Мікловдою, І. Міхасюком, В. Онікієнком, Я. Побурка, П. Саблука тощо.

Соціальні аспекти висвітлені у працях О. Власюка, С. Вовканич, В. Куценко, Г. Лібанової, У. Садової, С. Пирожковим, Л. Шевчук тощо.

Питанням просторового виміру регіональної політики присвятили дослідження Л. Немець, Т.В. Пепа, Л.Г. Чернюк, М.А. Хвесик та інші.

Економіко-географічні особливості розвитку регіону та розміщення продуктивних сил досліджуються у роботах Ф. Заставного, С. Злупка, Я. Олініка, О. Шаблія, С. Писаренка.

Такий інтерес до регіонального зрізу досліджень обумовив і різноманітність підходів до сприйняття регіону. Аналіз літературних джерел показав, що в загальному регіон визначається як просторова система надзвичайно різних масштабних порядків – від групи держав до невеликих за площею адміністративно-територіальних одиниць і навіть їх частин. Зазначимо, що при класифікації базовими є географічні характеристики. Серед підходів до класифікації регіону ми виділили головний, що базується на характеристиці ієрархічного його положення (макро-, мезо- та мікрорегіон).

На макрорівні регіон можна розглядати як групу країн, що поєднанні спільністю географічного положення; на мезорівні регіон – як території, поєднані спільністю географічного положення та економіко-політичними особливостями розвитку.

Регіон на мікрорівні – це територія країни із специфічними природно-кліматичними та економічними умовами та характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил з урахуванням демографічних, історичних, соціальних особливостей, розвиток якої здійснюється на основі законів національної і регіональних економік, у результаті чого формуються регіональні економічні відносини [2, с. 164].

Регіон у нашому дослідженні розглядається як частина території країни, що характеризується спільністю природних, соціально-економічних, національно-культурних та інших умов. Причому регіон не обов'язково повинен збігатися з кордонами (межами) суб'єктів держав – в окремих випадках він може повністю входити до їх складу або бути розміщеним на територіях декількох суб'єктів.

Базуючись на визначенні регіону, можна виділити наступні види або групи регіонів:

- групи країн (наприклад, Карибського басейну, Азіатсько-тихоокеанський регіон, Північноафриканський регіон тощо) – мегарегіони;
- території країни, що включають декілька адміністративно-територіальних одиниць (наприклад, Закарпаття, Західне узбережжя США, Східна зона РФ тощо) – макрорегіони;
- великі адміністративно-територіальні одиниці (область, район, край тощо) – мезарегіони;
- частини території всередині областей та районів – мікрорегіони.

В українській науковій думці нами узагальнено та виокремлено наступні функції та значення регіону:

як невід'ємна органічна частина управлінсько-організаційної системи країни він виконує свої інституціональні функції;

економічна функція реалізується через економічний розвиток, використання ринкових механізмів (рівності попиту та пропозиції, сумлінної конкуренції, свободи підприємництва тощо), гарантування економічної безпеки території;

регіональний розвиток повинен сприяти гарантуванню соціальної безпеки території, покращенню добробуту, свободи волевиявлення, творчому розвитку тощо. В рамках цієї функції може розглядатись також психологічна функція регіону як об'єднуючий фактор для суспільства, символ ментальної єдності, гарант соціальних, економічних або інших свобод;

наразі актуалізується екологічна функція регіону, як адміністративної одиниці, в рамках якої запроваджуються, реалізуються, контролюються, ініціюються та фінансуються різномасштабні природоохоронні проекти, зі зниження негативного впливу на навколишнє природне середовище, освітнянські проекти тощо.

Очевидно, що реалізація функцій залежить від низки об'єктивних та суб'єктивних факторів, зокрема рівня соціально-економічного розвитку, забезпеченості всіма видами ресурсів, наявності унікальних властивостей регіону, геополітичного положення тощо. Деталізація може бути більш

глибокою, проте вона не змінить суті сформульованих функцій, а тому не доцільна.

Відповідно до цього, можна виділити регіони історичні, адміністративні, економіко-соціальні, культурно-географічні. Існує багато класифікацій регіонів, та їх складність і спрямованість залежить від об'єкта досліджень. Утім, орієнтуючись на досвід регіональної політики ЄС, можна виділити проблемні, відсталі, депресивно-промислові, периферійні і прикордонні регіони.

Отже, регіон у системі соціо-еколого-економічних впливів не можливий без понять регіональної політики, управління, стратегій та програм розвитку. Поділяємо думку Л. Кузьменко, що сприйняття регіональної політики повинно бути комплексним, цілісним та сприяти ефективному розвитку всього національного господарського комплексу [3, с. 149].

Існує кілька підходів до внутрішньої будови регіональної політики. Відповідно до одного з них поняття *регіональна політика* охоплює три аспекти. Перший – зовнішній по відношенню до регіонів. У цьому випадку центральні органи публічної влади приділяють увагу міжрегіональним пропорціям розвитку. Другий – внутрішньо-регіональний, коли політика здійснюється регіональними органами влади в основному за рахунок власних коштів і під власну відповідальність. Третій аспект регіональної політики полягає у зміцненні ролі регіонального рівня в територіальній організації держави.

Інша група науковців вважає, що регіональну політику можна розділити на дві частини – політику держави та внутрішню політику регіону. Державна регіональна політика – дії держави, спрямовані на вирівнювання умов діяльності регіонів, ефективне використання ресурсів, створення можливостей для підвищення ефективності розвитку регіонів. Внутрішня регіональна політика спрямована на використання всіх ресурсів регіону для підвищення добробуту населення, поліпшення стану навколишнього середовища та розвитку інфраструктури тощо.

Незалежно від внутрішнього поділу, державна регіональна політика та політика регіонів, як зауважує Н. Чумаченко, – це не розрізненні частини, а одне об'єднане ціле, що взаємодоповнюється та взаємозбагачується [4, с. 41].

Регіональна політика, за визначенням В. Бабурина та Ю. Мазурова, є врахуванням факторів географічної та регіональної соціально-економічної сфери, що обумовлює регіональну диференціацію управління [5, с. 45].

Сучасна регіональна політика України, на думку дослідників Інституту стратегічних досліджень НАН України, має ґрунтуватися на засадах реального забезпечення всім адміністративно-територіальним одиницям країни рівних можливостей для здійснення економічних, соціальних, організаційних перетворень; подолання асиметрії, яка наразі склалася у представленні інтересів різних територій у владних структурах; подолання негативних тенденцій регіональної клановості та лобіювання інтересів одних за рахунок інших; урахування специфіки кожної території, забезпечення їхньої самоврядності на ґрунті унітаризму [6].

Узагальнюючи визначення та підходи до розуміння регіональної політики, ми дійшли висновку про доцільність її розгляду з двох позицій.

По-перше, як сфери діяльності держави щодо управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни у просторовому (регіональному) аспекті, тобто пов'язаної із взаємовідносинами між державою і регіонами, а також регіонів між собою. Регіональна політика є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку і включає такі напрями:

поєднання у взаємодії рушійних сил регіонального розвитку (державний, кооперативний, приватний сектори національної економіки, внутрішні і зовнішні фактори і засоби);

співвідношення національного (загальнодержавного) і регіонального аспектів розвитку, центрального й регіонального рівнів управління економікою (рівень регіональної автономії, ступінь централізації планування та управління);

підйом економіки відсталих районів, освоєння нових районів і ресурсів; національно-етнічні питання (в умовах багатонаціональної держави); регіональні аспекти демографічної політики, політики урбанізації, державної політики тощо.

По-друге, як сфери діяльності регіональної (місцевої) влади щодо управління соціально-економічним розвитком регіону (міста).

П. Щедровіцький зазначає, що нині ефективній реалізації регіональної політики перешкоджає низка істотних соціо-гуманітарних проблем. Один з найбільш ключових, на його думку, моментів є так звана "геоекономічна рамка", коли ідею економіки розуміють як ідею залежності тих або інших сфер діяльності від місця країни та конкретних підприємств у цьому геоекономічному просторі, наразі вона освоєна, прийнята та реально використовується недостатньо [7]. Регіональний розвиток усе ще асоціюється із внутрідержавним процесом, сприймається як кооперація, взаємодія між підприємствами, розміщеними на території країни, або територіями – суб'єктами держави, які також перебувають у цих межах.

Вважаємо, що слід також виділити такий фактор неефективності, як досить вільне трактування концепції конкуренції між регіонами (областями) країни. Наразі ми спостерігаємо на теренах колишнього СРСР (перш за все, це справедливо для Російської Федерації та України) зміну парадигм конкуренції: з однієї сторони, суб'єкти конкурують за бюджетні ресурси, наголошуючи на власній слабкості та навіть депресивності, з іншої – суб'єкти конкурують за інвестиційні ресурси, проklamуючи економічну силу та привабливість.

Слід звернути увагу і на неоднозначність тези щодо вирівнювання умов соціально-економічного життя. Це положення багатократно проголошувалося в документах Європейського Співтовариства та багатьох країн. Підґрунтям для нього є той факт, що згідно із соціально-психологічними функціями держави та регіону, люди, що проживають на території однієї країни не можуть перебувати за рівнем соціально-економічного розвитку в десятки разів далі одні від інших, ніж, у решті держав. Проте виникає питання, чи зможемо ми сьогодні чітко окреслити ті напрями вирівнювання, що не знищать мотивацію в сильніших та не створять неправильні цілі у слабких. Наразі не має практичних ефективних

механізмів, щоб перевести цей принцип в ідею рівного доступу до ресурсів розвитку, уявлення про нові інфраструктури, які повинні цей доступ забезпечувати. У протилежному випадку існує загроза повторення минулих помилок, коли на передній план будуть винесені окремі соціальні параметри, що чомусь мають назву *параметри якості життя*, досягнення яких призводить до вирівнювання та руйнації мотивації до розвитку.

Серед очевидних моментів, які проголошуються в кожному дослідженні, будь-якій публікації, є вибір пріоритетів, який від того не стає менш актуальним та наболілим.

У сучасних умовах глобалізації та інформатизації простору не можна ігнорувати важливість такого фактору, як готовність до комунікації. Саме комунікація як здатність домовлятися виявляється ключовим фактором розробки або відмови від розробки програм регіонального розвитку.

Узагальнюючи, підкреслимо, що теоретико-методологічний базис регіонального розвитку активно розвивається при загостренні негативних, кризових або стагнаційний явищ, коли пошук нових принципів, форм та механізмів побудови регіональної стратегії розвитку означає соціально-економічний поступ суспільства.

Нині українська наукова спільнота переосмислює місце та значення регіону, точаться дискусії щодо регіонального поділу країни, ступеня самостійності та відповідальності регіонів. Ми вважаємо, що перегляд сучасних підходів до регіональної політики на основі її екологізації та переорієнтації на новітні технологічні та управлінські досягнення повинні стимулювати створення нової теорії розвитку та розміщення продуктивних сил.

Наразі попередні пріоритети та технології регіональної політики вже завершені, вичерпані. Сьогодні необхідно розробляти нові принципи та нові технології регіонального розвитку та закріплювати їх у нових інститутах.

Література

1. Осипов В. А. *Энергопроизводственные циклы: проблемы теории и практики* / В. А. Осипов, М. Д. Шарыгин. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1988. – 118 с.
2. *Економічна енциклопедія: у 3 т. / [під ред. С. В. Мочерного]*. – К.: Видавн. центр "Академія", 2002.
Т. 3. – 2002. – 952 с.
3. Кузьменко Л. М. *Регіональна політика в умовах кризової економіки* / Л. М. Кузьменко // *Матеріали доповідей V міжнародного конгресу українських економістів: 22–26 трав. 2000 р.* – Л.: ІРД НАН України, 2009. – 588 с.
4. Чумаченко Н. Г. *Очерки по экономике региона* / Н. Г. Чумаченко. – К.: Наукова думка, 1995. – 338 с.
5. Бабурин В. Л. *Географические основы управления* / В. Л. Бабурин, Ю. Л. Мазуров; Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, Ин-т гос. управления и социальных исследований. – М.: Дело, 2000. – 288 с.
6. *Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: зб. офіц. док. / [упоряд.: З. Варналій та ін.; за ред. З. Варналія];* – К.: НІСД, 2004. – 521 с.
7. Щедровицький П. Г. *Программирование регионального развития [Электронный ресурс]* / П. Г. Щедровицький // *Материалы докл. на Приволжском экономическом форуме ["Стратегии регионального развития"]*, 2001 г., Самара. – Режим доступа: <http://www.shkp.ru/lib/reports/40/print>.